

נח לאדם שנברא או שלא שנברא?

חנן בולד

במאמר הבא ננסה לדון באחת הסוגיות המרתקות והקשות בש"ס. לכאורה מאמר פשוט, אך טומן בחובו יסודות גדולים. הגמרא במסכת עירובין מביאה רצף של מחלוקות בין בית שמאי לבית הלל ומתוך הרצף מגיעה לסוגיה נדירה, סוגיה עליה שני הבתים העצומים דווקא מסכימים.

הסוגיה והקשיים הטמונים בה

תנו רבנן: שתי שנים ומחצה נחלקו בית שמאי ובית הלל... הללו אומרים: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, והללו אומרים: נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא. נמנו וגמרו: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, עכשיו שנברא יפשפש במעשיו, ואמרי לה ימשמש במעשיו (עירובין יג ע"א).

לכאורה גמרא פשוטה ונהירה, דיון אינטלקטואלי גבוה על תחושת האדם הנולד, על מקום האדם הנברא אם חיובי אם שלילי. דיון אשר תחילתו מחלוקת וסופו הסכמה: "נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא".

אך אם נעצור לרגע ונתבונן בדברי חז"ל המהדהדים בסוגיה הזו ניתקל באמירה קשה מנשוא: **היה עדיף כי לא יוולד האדם**. בית הלל ובית שמאי דנים על כך. אין זה דיון "על רגל אחת" (עיין שבת [כט:]: לגבי היחס של שמאי הזקן ללימוד מעין זה) אלא דיון בו מושקעות שנים (!) והמסקנה לאחר הדיונים המרובים - אכן היה עדיף לא להיוולד. מסקנה רדיקלית לכאורה אשר ביכולתה להביא את הלומד לתחושה כואבת ומדכאת: חיי הם דיעבד. כך עליו לחיות, לפעול, בתודעה לפיה היה עדיף לי לא להיות. האם "נוח לו" לקבל את העובדה כי עצם היותו איננה נוחה, והיה כדאי ואף רצוי לא להיות?

איזו מן מוטיבציה לחיים שכאלו מתקיימים או מי הוא האדם אשר יסכים לחיות חיים דיעבדים שכאלו? כאמור, אלו חיים קשים וממורמרים.

אכן, ידוע התירוץ כי נח לו שלא נברא - כיוון שהיה עדיף לאדם להישאר בעולם הנשמות. אך לפי זה, מדי הנפקא מינה שהגמרא רוצה ללמד? האם מועיל לי לדעת שהיה עדיף לי לא להיות כאן? האם זה יביאני להתקדם ולקדם את העולם? בנוסף, אי אפשר שלא לשוב ולתמוה - שנתיים וחצי על סוגיה שכזו! האין זה מעט מוגזם? יתר על כן, מסקנת חכמים נראית לכאורה מינורית. בזהירות נאמר כי תשובתם המשותפת נראית, על פניו, בקריאה ראשונית, לא "מבריקה" במיוחד - נתון מפתיע כשלעצמו לאור השנים הרבות עליהן שקדו חכמים על סוגיה זו. ובכלל, מדוע חז"ל מספרים לנו, שלא כהרגלם, את משך הזמן ששני הבתים העצומים האלו מתווכחים ודנים זה עם זה? וכי הידיעה על משך זמן ההתפלפלות תורמת להבנת המסקנה של הוויכוח?

בנוסף, הגמרא מסיימת בסוף מעט מזור: משנברא האדם (לצער הרב) יפשפש במעשיו ואמרי לה ימשמש במעשיו. מדה החשיבות הגדולה בשוני בין שני הפעלים, לפשפש ולמשמש?

את כלל הקושיות ננסה ללכת ולהבהיר במאמר. ננסה להבין מהו הסוד אותו גוונים חז"ל בסוגיה מרתקת זו, מדה צפון במחלוקת הזו ומדה הופך אותה להיות עקרונית כל כך, קיומית כל כך.

"שתי שנים ומחצה" - ביטוי ומשמעותו

בשביל להבין את הניתוב בו חז"ל מובילים אותנו, נתחיל את המסע בביטוי המוזר הראשון: "שתי שנים ומחצה".

חיפוש במסכתות הש"ס מעלה כי זו לא הפעם היחידה בה מופיע ביטוי זה. במסכת תענית (ה ע"ב) מובא כך:

"וְשָׂאוּל יוֹשֵׁב בְּגִבְעָה תַּחַת הָאֶשֶׁל בְּרָמָה". וכי מדה ענין גבעה אצל רמה? אלא לומר לך: מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה? תפלתו של שמואל הרמתי. ומי מידחי גברא מקמי גברא? אין, דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב "על פן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי"? 'במעשיהם' לא נאמר אלא "באמרי פי", אלמא מידחי גברא מקמי גברא.

מלכותו של דוד מתעכבת מפני מלכותו של שאול שתי שנים ומחצה. מלכות בית דוד, שהיא המלכות האידיאלית המובטחת, חסרה שתי שנים ומחצה לטובת מלכותו הזמנית של שאול, בזכות תפילתו של שמואל הנביא. זאת אומרת, אנחנו נתקלים בביטוי כשהוא מביע יחס בין שתי מדרגות, האחת מעולה מן האחרת.

ביטוי זה מופיע במדרשים נוספים השתולים בגמרות.

במנחות (קט ע"ב) מובא:

בשעת פטירתו [של שמעון הצדיק] אמר להם: חוניו בני ישמש תחתי. **נתקנא בו שמעי אחיו שהיה גדול ממנו** שתי שנים ומחצה. אמר לו: בא ואלמדך סדר עבודה. הלבישו באונקלי וחגרו בצילצול העמידו אצל המזבח. אמר להם לאחיו הכהנים: ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו¹ - אותו היום אשתמש בכהונה גדולה אלבוש באונקלי שליכי ואחגור בצילצול שליכי. בקשו אחיו הכהנים להרגו. רץ מפניהם ורצו אחריו, הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לשום עבודת כוכבים.

שוב אנחנו רואים את הביטוי "שתי שנים ומחצה" כמייצג יחס בין שניים שהאחד מעולה מן השני. האחד גדול מאחיו שתי שנים ומחצה, השני ראוי לכהונה והראשון יתכן ומהווה שלב ראשוני והכנה לאחיו. ההפרש ביניהם שתי שנים ומחצה, זה נדחה מפני זה, שלב ראשון לקראת שלב גדול יותר.

כך גם ביבמות (סד ע"ב):

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: לא שנו [שאדם ששהה עם אשתו עשר שנים ולא ילדה יגרשנה] אלא בדורות הראשונים ששנותיהן מרובות, אבל בדורות האחרונים ששנותיהן מועטות **שתי שנים ומחצה**.

מבלי להיכנס לעובי הסוגיה, אנו מוצאים שההבדל בין דורות ראשונים מאריכי הימים לאחרונים, מוביל לתוצאה של שתי שנים ומחצה.

ניתן עוד להוסיף עוד ועוד מקורות: מלכות בר כוכבא היתה שתי שנים ומחצה². המלכות בה האמין רבי עקיבא כי אוחות היא בימות המשיח, הנה מעבר לשלב משמעותי יותר בחיי האומה. וכן במסכת כתובות (קג ע"ב) מובא שרבי אפס היה גדול מרבי חנינא שתי שנים ומחצה וישב בראש³.

אם כן, אנו מתחילים להבין את הקוד הצפון בדברי חז"ל. בכל פעם שמוזכר

1 רש"י - "לאהובתו. לאשתו".

2 סנהדרין צו ע"ב: "לא כר"ע שהיה דורש "עוד אַחַת מֵעַט היא נְאֻמֵי מְרַעֵשׂ אֶת הַשְּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (חגי ב, ו), אלא מלכות ראשון שבעים שנה, מלכות שניה חמשים ושתים ומלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה".

3 כתובות קג ע"ב: "בשעת מיתתו של רבי, ציווה: חנינא בר חמא יֵשֵׁב בראש. לא קיבל רבי חנינא, שהיה רבי אפס גדול ממנו שתי שנים ומחצה. יתיב רבי אפס ברישא ויתיב רבי חנינא אבראי ואתא לוי ויתיב גביה, נח נפשיה דרבי אפס ויתיב רבי חנינא ברישא".

הביטוי "שתי שנים ומחצה" אנו מתכווננים להסתכלות דו שלבית: מבסיס לגדלות, מראשית - מהתחלה המהווה נקודת פתיחה - לשלב השני, גבוה ממנו, המתקרב יותר ליעד.

שאל מלך שנתיים וחצי בגבעה ובכך השהה את מלכותו של דוד, מלכות הנצח, שתי שנים ומחצה. שאל המלך הוא מקים בית המלוכה בישראל, על כך אין ספק, אך מלכותו של דוד היא שלב הגדלות, שלב האוחז בנצחיות המלוכה הישראלית. רבי אפס היה גדול מרבי חנינא שתי שנים ומחצה, וזהו זמן העיכוב של רבי חנינא מלשבת בראש על אף שהיה ראוי לכך, היינו הגדול יותר, המשמעותי יותר. דורות ראשונים היו מגרשים לאחר עשר שנים, ששנותיהם מרובות. אך דורות האחרונים אלו הם הדורות הקרבים יותר לגאולה, לתיקון העולם - לאחר שתי שנים ומחצה בלבד. שמעי גדול מאחיו הצעיר, הכהן המיועד, וחש שהוא מעכב אותו מלשמש בקודש, וההפרש ביניהם גם הוא שתי שנים ומחצה!

הסוגיה בהסתכלות דו שלבית

אם נחזור לגמרא בה אנו עוסקים נראה דבר מדהים - חז"ל שתלו גם כאן את הקוד של שתי שנים ומחצה, הקוד המלמד אותנו כי גם בסוגיה הזו עלינו להסתכל במבט דו שלבי - שני שלבים, ביסוס התחלה ראשונית והתקרבות ליעד.

יוצא אפוא, שאין מחובתנו לומר כי אכן בית שמאי ובית הלל ישבו ודנו זה עם זה האם נח שנברא האדם או לא נח במשך זמן של שתי שנים ומחצה, אלא ייתכן וחז"ל מלמדים אותנו על שני שלבים ביחס לחיים!

ננסה לנתח זאת: **השלב הראשוני** - נח שנברא יותר משלא נברא, **השלב השני** - נח לו שלא נברא יותר משנברא.

הגמרא גם מסיימת באותו סגנון של שני שלבים משלימים: **שלב ראשון** - יפשפש במעשיו, **שלב שני** - ימשמש במעשיו.

לא נמסר לנו מי נקט בכל דעה, אלא "הללו אומרים... והללו אומרים". נראה לומר כי הדעה הראשונה, המדברת על הנוחות, דווקא מיוחסת לשמאי, ואילו השנייה, המדברת על כך שלא נח לו שנברא, מוסבת דווקא על בית הלל, וננסה לבאר את הדברים.

שמאי המהווה סמל למידת הדין בתלמוד. בסוגיה זו, בית שמאי מציגים את הקונספציה הקיומית שלהם בשיאה. אם נתבונן במילים עצמן נגלה, שוב, סוד נפלא: מה פירוש נברא? יציאה של "יש מאין", להפוך להיות ישנו, להיות

לחלוטין קיים. לפי בית שמאי, ההיבראות של האדם מטרתה להגיע לתכליתו, לשיאו, לזהותו. מידת הדין. לכן, אומרים בית שמאי, נח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא - כאשר האדם במעמד של "לא נברא" הוא לא יוצא לפועל, הוא עוד מתלבט, מתחבט, חסר דרך בוחן מנסה טועה. בית שמאי מחפשים את הדין, ברירות ובהירות. הכל נעשה בדרך מאוד מאוד מזוככת ומזוקקת. אין מקום ללמידה על רגל אחת⁴ כי זה רצון ללימוד חסר, אך לפי שמאי אנחנו מחפשים את השלם, את האמת המוחלטת, את הדין.

הלל, סמל הרחמים והענווה, סובר אחרת. עלינו להבין ששיתף הקב"ה עם מידת הדין את מידת הרחמים, את הזמך⁵. לזמן יש משמעות עצומה, הוא בונה את האדם, מגלה בו דברים. והדרך של האדם חשובה מאין כמוה, היא מחנכת אותו, נותנת לו "להברא" כל יום. ולכן, לפי בית הלל, נח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא - נח לו, יפה לו, הדרך היא המשמעותית! היא הגדולה. וודאי שאנו חותרים להגיע למידת הדין, אבל כרגע, במקום העכשווי - נח לו שלא נברא, התהליכיות היא כרגע המשמעותית.

כך החזיקו הבתים שנים רבות, ולאור זאת פסקו פסיקותיהם. אך הגיע העת בה הגיעו להשלמה, לאיחוד הדעות, לעירוב בין הדעות (אחרי הכל, לא בכדי מופיעה המחלוקת במסכת עירובין). הם נמנו וגמרו והבינו כי דעותיהם משלימות זו את זו (הגמרא הביאה שם מחלוקות רבות בין בית הלל לבית שמאי ובאף אחת מהן לא היתה הסכמה. אין הסכמה בפסק ההלכה, אך בהסתכלות המשלימה יש ויש).

"נמנו וגמרו". להימנות פירושו להשתתף, כמו "להימנות על הפסח" (משנה פסחים ה, ג). הם שיתפו ביניהם את הדעות והגיעו למסקנה משותפת - "נח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא". אכן, הדרך היא המשמעותית בעולם הזה, היא גדולה עצומה ויפה, "אבל משנברא" - על האדם לזכור שבכל סיטואציה או בכל מדרגה שהגיע (בה הוא כבר 'נברא') - הוא בחר, הוא פעל, הוא בנתיב, הוא כבר נמצא בדרך, אזי "יפשפש במעשיו"⁶.

4 שבת לא ע"א.

5 מסילת ישרים פרק ד, בדרך קניית הזהירות: "מידת הרחמים היא הנותנת הפך השלושה דברים זכרנו, והיינו שיותן זמן לחוטא ולא יכחד...".

6 ברכות ה ע"א: "אמר רבא ואיתימא רב חסדא: אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו, שנאמר: 'נְחַפְּשֵׁה דְרַכְּכִינוּ וְנַחֲקֵהָ וְנַשׁוּבָה עַד ה'.' פשפש ולא מצא - יתלה בבטול תורה, שנאמר: 'אֲשֶׁרִי הִנְבֵּר אֶשֶׁר תִּסְרְנוּ יְהוָה וּמְתוּרְתְךָ תִּלְמְדֶנּוּ'. ואם תלה ולא מצא, בידוע שיסורין של אהבה הם, שנאמר: 'כִּי אַתְּ אֶשֶׁר יֵאָהֵב ה' יִזְכֶּיךָ'."

רש"י במקום כותב:

יפשפש מעשיו. **שעשה כבר**, ויבדוק עבירות שבידו ויתודה וישוב.

ימשמש במעשיו. כגון אם בא מצוה לידו, יחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ולא יניח לעשותה בשביל ההפסד, שהרי שכרה עתיד לבוא. ואם באת לידו עבירה, יחשב שכרו שמשתכר בה עכשיו כנגד הפסדה העתיד ליפרע ממנו.

יפשפש במעשיו, כלומר יסתכל אחורנית ולא ישכח את הדרך, ילמד מהטעויות שמא ייפול בהן בשנית. זה גם מסביר את הקיצור שלחן ערוך (עב, טו):

בכל ערב שבת יפשפש במעשיו ויתעורר בתשובה לתקן כל הקלקולים שעשה בששת ימי המעשה, כי ערב שבת כולל כל ימי השבוע, כמו ערב ראש חודש כולל כל החודש.

ששת ימי המעשה הן זמן שהאדם פועל, הולך, עושה, נופל. היום השביעי הוא הנפישוה, מקום של שלימות, של חיבור לעצמי, לאני הפנימי האמתי.

אך כמובן ישנו גם הדין הממוכך, השואף למילוי הכוחות והפוטנציאל הטמון באדם - "ימשמש במעשיו" - גם בטוב ישאף ליותר, לזכור⁷. כך למעשה אנו רואים איך חז"ל מלמדים אותנו הסתכלות רב מימדית על המציאות, להבין שישנה דרך, אך אל לנו לשכוח את היעד, את המטרה הגבוהה והמוזככת ביותר.

7 "שתיים הנה ההשקפות הצריכות לו: האחת, שיתבונן מהו הטוב האמתי שיבחר בו האדם, והרע האמתי שינוס ממנו. והשניה, על המעשים אשר הוא עושה, לראות אם הם מכלל הטוב או מכלל הרע. וה, בשעת מעשה ושלא בשעת מעשה... כלל הדבר: יהיה האדם מעיין על מעשיו כולם, ומפקח על כל דרכיו, שלא להניח לעצמו הרגל רע ומדה רעה, כל שכן עבירה ופשע... [העיקר חסר מן הספר: דבר זה הודיעונו חכמינו זכרונם לברכה באמרו (עירובין יג, ב) נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו, ואיכא דאמרי ימשמש במעשיו. ותראה ששני הלשונות הם שתי אזהרות טובות ומעילות מאד. כי הנה הפשפש במעשים הוא לחקור על כלל המעשים ולהתבונן בו, הנמצא בהם מעשים אשר לא יעשו אשר אינם הולכים על פי מצות ה' וחקיו, כי כל אשר ימצא מאלה יבערם מן העולם. אך המשמוש היא החקירה אפילו במעשים הטובים עצמם, לחקור ולראות היש בענינם איזה פניה אשר לא טובה או איזה חלק רע שיצטרך להסירו ולבערו. והרי זה כממשמש בבגד לבחון הטוב וחזק הוא או חלש ובלוי כן ימשמש במעשיו לבחון תכונתם בתכלית ההבחנה עד שישאר זך ונקי. כלל הדבר: יהיה האדם מעיין על מעשיו כולם, ומפקח על כל דרכיו שלא להניח לעצמו הרגל רע ומדה רעה, כל שכן עבירה ופשע.] "על כן יאמרו המושלים בואו חשבון" - על כן יאמרו המושלים ביצרם, בואו ונחשב חשבוננו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה וכי'. וזה, כי העצה האמתית הזאת, לא יוכלו לתת אותה ולא לראות אמיתה, אלא אותם שכבר יצאו מתחת יד יצרם ומשלו בו. כי מי שהוא עדין חבוש במאסר יצרו, אין עיניו רואות האמת הזאת ואינו יכול להכירה, כי היצר מסמא את עיניו ממש, והנה הוא כהולך בחושך שיש לפניו מכשולות ואין עיניו רואות אותם. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (בבא מציעא פג, ב) "תשת חושך ויהי לילה" - זה העולם הזה, שדומה לילה" (מסילת ישרים בבאור מידת הזהירות (בבאור חלקי הזהירות))."

הדרך חשובה בעולם הזה, אך היא לא מפריעה לחתור ליעד ולהשתלם כאשר מגיעים אליו.

סיכום

נסכם ונאמר, כי נראה שישנה הסכמה בין בית הלל ובית שמאי כי **בעולם הזה דווקא לדרך חשיבות עצומה**. אך כאשר אדם מגיע ליעד, וכל שכן כשהעולם יגיע ליעד, עליו להתנהג כברוא, בשלמות ודיוק. עלינו לחתור ליעד זה. לתהליכיות יש חשיבות עצומה בעולמנו, אך אחרי הכל, לעתיד לבוא הלכה כבית שמאי⁸, ש"נח לאדם שנברא יותר משלא נברא".

8 "אך הענין, דבית שמאי ובית הלל נקראו במשנה (עדיות א, ד) 'אבות העולם', וכן נקראו בוהר הקדוש אבהן דעלמא', והיינו דהלל היה מסטרא דרחמי דרגא דאברהם, ושמאי היה מסטרא דדינא גובה דרגה דיצחק, וכן כתב הארזיזיל שלעתידי יהיה ההלכה כבית שמאי, והוא על פי מה שאמרו רז"ל שבתחלה עלה במחשבה לברא העולם במדת הדין, ואחר כך שתף הקב"ה מדת הרחמים למדת הדין... ועל כן בעולם הזה שמתנהג על פי ההנהגה שהקדים השי"ת מדת הרחמים למדת הדין הלכה כבית הלל, אבל לעתיד כשיתוקן כל הפגם של הנחש והיה כמו שעלה במחשבה, עשה האלקים את האדם ישר, ויוכל העולם להתנהג במדת הדין יהיה ההלכה כבית שמאי, וכן עם צדיקים הקב"ה מודקדק אפילו כחוט השערה, שהם יוכלו להתנהג כפי המחשבה..." (פרי צדיק, חנוכה ח, וראה שם עוד).

